

МИНУЩЕ І ВІЧНЕ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті досліджується співвідношення концептів вічне й минуще в творчості Т. Шевченка та Лесі Українки. Аналізуються різні аспекти їхньої інтерпретації.

Ключові слова: вічне, минуще, вічність, вічні цінності, творчість, час.

В статье изучается соотношение концептов вечное и преходящее в творчестве Т. Шевченко и Леси Украинки. Анализируются разные аспекты их интерпретации.

Ключевые слова: вечное, преходящее, вечность, вечные ценности, творчество, время.

The article reveals the relation between the concept of "eternal" and "transient" in T. Shevchenko's and L. Ukrainka's works. It examines various aspects of their interpretation.

Key words: eternal, transient, eternity, eternal values, creativity, time.

Вічне – це те, що існує завжди, на противагу минущому, яке є тимчасовим, недовговічним, існує в часі, тобто має початок і кінець. Що вкладали в розуміння цих понять Т. Шевченко й Леся Українка? Яким чином ці концепти виявляють себе в їхній творчості? Для того, щоб з'ясувати це, вважаємо за необхідне розглянути, які уявлення про вічне й минуше існують у міфології, релігії, філософії. Адже вони так чи інакше впливали на формування світогляду митців, на те, яким чином кожен із них вирішував питання про співвідношення минущого й вічного в житті людини.

У міфологічному світогляді поняття вічного та минущого пов'язане з циклічністю часу. Архаїчна людина (як і греки в міфі про вічне повернення), надаючи часу циклічного характеру, анулює його невідворотність. Відомо, що міф завжди відноситься до подій минулого, але значення міфу в тому, що ці події, які відбулись у певний період часу, існують поза часом. Міф пояснює минуле, теперішнє і майбутнє. Причому між ними немає чіткої різниці, оскільки минуле завжди є зразком для теперішнього. Воно знову і знову відроджується, роблячись реальним змістом сьогодення. Разом з тим, теперішнє, втративши самостійну цінність, наповнюється більш глибоким змістом. Життя позбавляється характеру випадковості і швидкоплинності. Рухаючись по колу, воно тим самим включене у вічність. Кожної миті все починається з самого початку. Немає подій незворотних і перетворень остаточних. У якомусь сенсі можна навіть сказати, що в світі не відбувається нічого нового, бо все є лише повторенням тих самих первинних архетипів; це повторювання, безкінечно втримує світ в одній і тій самій миттєвості початку. Відміна часу, за М. Еліаде, відбувається шляхом імітації архетипів і повторення парадигматичних дій за допомогою ритуалу. Будь-яка реальна дія – будь-яке повторювання якогось архетипічного жесту, – призупиняє тривалість і "трансформує конкретний час у час міфічний" [5, 37]. Таким чином, архаїчна людина живе в постійному сьогоденні. Вона вільна не бути тим, ким була раніше, вільна відмінити свою власну "історію" за допомогою періодичної "відміни часу" [5, 59] і колективного відродження. Людина з міфологічним світоглядом набуває можливості остаточно перемогти час і жити у вічності. Художню трансформацію цієї концепції знаходимо в творах Т. Шевченка. Так, у поемі "Гайдамаки" рядки: "Заспіваю, розвернулась / Висока могила, / Аж до моря запорожці / Степ широкий крили" [14, 86] – переносять нас у міфологічний час, в якому поет-кобзар своїм співом (за допомогою ритуалу, магії слова) змушує розвернутись могилу, випустити запорожців (належних до світу мертвих), які приходять до поета: "У мою хатину прийшли" [14, 86]. Тобто тут, як і в міфологічному світогляді, відбувається накладання минулого, теперішнього та майбутнього: минуле, за допомогою сакрального слова спів-

ця-поета, приходиться у сьогодення для того, щоб змінити майбутнє ("нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами" [14, 153]). Відбувається відміна часу, а це і є "прорив у вічність". Саме з позиції позачасового, вічного поет прагне відновити історичну пам'ять сучасників, а пам'ять – ознака "історичного", а не "традиційного" (міфологічного) світогляду. Таким чином, спостерігаємо злиття двох протилежних світоглядних концепцій, які художньо трансформувались у творчості Т. Шевченка.

В. Мовчанюк, справедливо зауважує, що "Шевченкове сприйняття і переживання часу сформулювалось у річищі питоми національних особливостей світовідчуження і світорозуміння, котрі відбилися в... фольклорних жанрах. Залежно від об'єкта споглядання тут склалися два типи сприйняття часу: часу природи, як циклічного, і часу людського життя, як незворотнього... У Шевченка, поезія якого близька за духом... до народної, ці концепції... увиразнилися" [8, 136]. На нашу думку, вищезазначене певною мірою стосується і творчості Лесі Українки. Зокрема, спільним для обох митців є те, що природа в їхньому поетичному уявленні постає невіддільною часу, вічною. Всі природні явища повторюються безкінечно у колі, початок якого є, разом з тим, і кінцем, коло це існує "споконвіку". Саме така картина змальована в рядках поеми Т. Шевченка "Сон": "...Країна... Вмивається / Дрібною росою, / Споконвіку вмивається, / Сонце зустрічає... / І нема тому почину, / І краю немає! / Ніхто його не додбає / І не розруйнує..." [14, 231]; в поемі "Гайдамаки": "А сонечко встане, як перше вставало, / І зорі червоні як перше плили..." [14, 86]. Разом з тим, Т. Шевченко протиставляє непроминальність природи минушості людських діянь. Людина не в змозі впливати на вічне життя природи, вона та її діяльність є занадто дрібними для цього ("Ніхто його не додбає / І не розруйнує..."). У "Лісовій пісні" Лесі Українки також є багато моментів, із яких постає її розуміння вічного як характеристики буття природи, як коловороту, де нічого не зникає, і все завжди повторюється: "...не може пара згинутися, бо з пари знов зробиться вода" [11, 86]. Мавка – дитя природи, теж існує вічно та є незмінною: "...Мені здається, що жила я завжди... / ...І все така була, як от тепер? / ...Здається, все така..." [11, 98]; "Ні, я не можу вмерти... а шкода" [11, 116]. Найпоказовішою в цьому сенсі є, звичайно, фінальна сцена "Лісової пісні", в якій Мавка перетворюється на вербу, потім спалахує вогнем і, насамкінець, повертається до Лукаша прозорою тінню і виголошує свій знаменитий монолог про невмирущість всього живого в природі, про те, що кожен кінець у ній, як у колі, є разом з тим і початком: "...стане початком тоді мій кінець" [11, 180]. Як бачимо, природа у творах Т. Шевченка й Лесі Українки, як і в міфологічних уявленнях народу, – вічна, все у ній рухається, і рух цей безкінечний у своїй повторюваності.

Для християнського світогляду є неприйнятним прилучення до вічного в сенсі "вічного повернення". Таке вічне не сумісне з унікальністю подій священної історії. Час стає векторним, лінійним та незворотним. Історія рухається від акту Божественного творення до втілення та другого пришествя. У християнському світосприйнятті, на відміну від міфологічного, поняття часу відмежовується від поняття вічності. Абсолютна трансцендентна залежність творення від творця зумовила розтин часу на позачасове буття Бога (вічність) та тимчасове існування земного світу. Вічність – атрибут Бога. Вона не підлягає раціональному осмисленню. Вічність – не слідування часові, а одночасність; вона не може бути виміряна ніякими часовими відрізками. С. Франк писав: "Абсолютна всеєдність це... жива вічність чи вічне життя, вічність як єдність спокою і творчості, завершеності й невичерпності" [12, 361]. Земний час – це "тінь вічності", "зміна речей". Він створений і має початок та кінець, які обмежують тривалість людської історії. Таким чином, вічність є властивість Божественного буття. Для Бога "як на долоні" відкриті й однаково реальні і минуле, і теперішнє, і майбутнє. Де б не були минуле і майбутнє, вони існують там як теперішнє [1, 169], учить св. Августин. Якщо "у вічності ніщо не минає, але існує як теперішнє у всій повноті" [1, 165], то в людській душі існують всі три часи. Звідси й "таємнича можливість передчуття майбутнього" [1, 170]. "Уявлення" про майбутнє вже існують у душі, вважає св. Августин, "і ті, хто передбачає майбутнє, вдивляється в них" [1, 170]. Тобто майбутнє є абсолютно реальним і має певне місце розташування (у вічності, в душі), через це людина за певних обставин може бачити його. Пророкитичне, творче ставлення до майбутнього притаманне (хоча й різною мірою) кожній людині. Сутність пророцтва – у прозорінні майбутнього поза потоком часу. Пророцтво в цьому сенсі є виходом із часової реальності. Ця думка одного з основоположників християнського світогляду цікава для нас, оскільки мотив передбачення майбутнього зустрічається і в творчості Т. Шевченка, і в Лесі Українки. Так, наприклад, у поемі "Катерина" героїня, перед тим як вирушити з дому, йде помолитись і взяти грудочку рідної землі у садок, де й промовляє слова, які виявляються пророчими, адже в них достоту описано майбутнє Катерини та її сина: "Заховаюсь, дитя моє, / Сама під водою, / А ти гріх мій спокутуєш / В людях сиротою, / Безбатченком" [14, 50]. Традиційно можливість передбачення майбутнього уявляється результатом магічних дій, або ж божественним даром у пророків. Перше й друге є властивістю міфологічного світогляду (згадаймо ворожку з балади "Тополя" Т. Шевченка, яка знала наперед про долю дівчини: "Твою долю, моя доню, / Позаторік знала..." [14, 76], чи пророчицю Кассандру з однойменної драматичної поеми Лесі Українки). У "Ка-

терині" звичайна дівчина (не пророчиця), яка не чинить магічних дій, виявляється здатною передбачити свою долю. На нашу думку, тут маємо справу саме з тим явищем, про яке говорить св. Августин у своїй "Сповіді", – це свого роду "пригадування" майбутнього, яке існує і в душі, як уявлення, і у вічності, – одночасно з минулим і теперішнім, у вічному "тепер".

У християнстві ідея вічності стає визначальною, оскільки людське життя може мати сенс лише в тому випадку, якщо воно не закінчується фізичною смертю, а якимось чином входить у сферу безкінечного, вічного. "Моє життя, – писав С. Франк, – може мати сенс, тільки якщо воно належить вічності" [13, 88]. Ніщо тлінне, таке, що має свій початок і кінець, не може надати сенсу людському життю. Все, охоплене потоком часу, – суєта. Справжню основу для життя можна знайти лише за межами часового світу, у вічній його основі. Для християнства – це розчинення в Богові, злиття з вічністю. Таким чином, у християнському світогляді минулим є існування земного світу із часом включно, а вічним є Бог, його буття. Проте вічність не є чимось закритим для людини, адже мета духовного шляху особистості – вихід у вічність. Про можливість досягнення людиною вічного у християнському розумінні йдеться в поемі Т. Шевченка "Тризна": "Отрадно смерти улыбнусь / И к вечной жизни с упованьем / К тебе на небо вознесусь" [14, 208]. Разом з тим, вічність, як трансцендентне поняття, яке не можна досягнути раціонально, є найбільшою таємницею для людини і, як усе невідоме, оповите мороком і страхом: "За крестом / Граница вечности чернела / В пространстве мрачном и пустом" [14, 216]. Леся Українка, устами Неофіта з поетичної драми "В катакомбах", на противагу "пеклу в просторі вічності" [10, 80], де душі вірних "будуть вічно терпіти" і "боротися в покорі" [10, 80], надає перевагу часовому, минулому: "Чи не краще залишити мрії про вічне і піти на часове" [10, 82], бо життя, в якому можна "хоч на час, на мить" [10, 84] скинути рабське ярмо, варте того, щоб відмовитись від вічності. Як бачимо, вічність в інтерпретації Т. Шевченка та Лесі Українки може бути не тільки уособленням божественної благодаті, кінцевою й жаданою метою, але й прокляттям. Згадаємо християнську легенду про Агасфера, "вічного жида", яка побутує з часів пізнього середньовіччя. Коли Ісус, знесилений тягарем хреста, ішов на Голгофу й потребував відпочити, Агасфер, що стояв серед натовпу, мовив: "Іди, іди", за що й отримав покарання – безсмертя. За те, що відмовив Христу у відпочинку, йому також відмовлено у "вічному спокої" могили. Вік у вік приречений Агасфер мандрувати світом, чекаючи на друге пришестя Христа, котрий один може позбавити його набридлого безсмертя. Ця легенда має безліч літературних утілень. Одним із них, свого роду варіацією мотиву довічного життя

як прокляття, вважаємо й кінцівку поеми Т. Шевченка "Титарівна". Микита, подібно до Агасфера "за гріх великий" покараний "Не смертю! – він буде жить, / І сатаною-чоловіком / Він буде по світу ходить / І вас дівчаточка, дурить / Вовіки" [15, 89]. Безсмертя, жадана мета людських зусиль, у даному разі обертається прокляттям. Разом з тим, безсмертя не властиве людині, людина не може бути безсмертною і залишитись людиною, вона мусить змінити людську природу або на божественну, або, як у поемі Т. Шевченка, на сатанинську.

Мотив минулості всього земного, швидкоплинності часу, невідворотності кінця проходить лейтмотивом через усю творчість Т. Шевченка. Це очевидно пов'язано з особливостями світовідчуття Т. Шевченка, з його надчутливою внутрішньою душевною структурою, емоційно-інтуїтивним сприйняттям світу. Наприклад, на початку послання "І мертвим, і живим...": "І смеркає, і світає, / День Божий минає" [14, 300]; у "Посвященій" поеми "Невольник": "Минає неясний день мій; вже смеркає; / Над головою вже несе / Свою неклепану кошу / Косар непевний... Мовчки скосить, / А там – і слід мій занесе / Холодний вітер... Все минає" [14, 262]. Тут поет переносить свої роздуми про минулість із площини часової, онтологічної в екзистенціальну; в словах, якими Т. Шевченко звертається до музи, вчувається сум самотньої людини у вечірню пору її життя, передчуття кінця, разом тим, останні слова – "Все минає" – вносять елемент універсального узагальнення. Або в "Гайдамаках": "Була колись шляхетчина... / Було колись... / Та що не минає?"; "Минулося; / А те, що минуло, / Не згадуйте, пани-брати" [14, 107]. Показовим у цьому сенсі є вступ до поеми: "Все йде, все минає – і краю немає. / Куди ж воно ділось? Відкіля взялось? / І дурень, і мудрий нічого не знає" [14, 86]. Це філософський роздум про минулість усього в житті, про те, що життя динамічне, все у ньому перебуває в безперервному русі. Звідки ж починається і де закінчується цей безкінечний рух – нікому невідомо. Життя змінюється смертю: Живе... умирає... одно зацвіло, / А друге зав'яло, навіки зав'яло... / І листя пожовкле вітри рознесли" [14, 86]. В. Мовчанюк у розвідці про тему часу в творчості Т. Шевченка, з приводу історіософських роздумів поета, справедливо зауважує, що вони пронизані "ідеєю минулості всього в універсальному філософському смислі Гераклітового афоризму "все тече"; митець "поєднує спостереження надплинністю речей і подій з ідеєю вічності, як у космічному плані, так і в аспекті вічної безперервності людських змагань в історичному часі" [8, 137]. Т. Шевченко, роздумуючи над минулістю життя, за принципом антитези актуалізує проблему вічного. Адже минуле не може існувати поза вічним. У кожній миттєвості життя, у всьому минулому завжди присутнє вічне. "Мить – атом вічності. Вона є першим відбиттям вічності в часі",

– писав С. К'еркегор [6, 184]. А М. Бердяєв визначив розрив між вічним та тимчасовим як "найбільшу помилку свідомості" [4, 403]. Щоб зрозуміти зв'язок минушого й вічного, необхідно, на його думку, наголошувати не на їхній відмінності, а на їхньому збігові, на їхньому зв'язку, тому що час – це "внутрішній період, внутрішня епоха самої вічності" [4, 402].

Існують речі непідвладні часу, вічні, роздумує поет, серед яких – невмируща людська душа: "Як небо блакитне – нема йому краю, / Так душі почину і краю немає" [14, 86]. Людська душа є точкою перетину двох царин – вічності та минулості: будучи вміщеною у тимчасовому світі, вона прагне вічності. Ще Г. Сковорода писав, що "світло премудрості тоді входить у душу, коли людина два ества пізнає: тлінне й вічне" [7, 466]. Пізнавши себе, людина пізнає вічне, Бога: "...Пізнати самих себе. Таким чином можемо пізнати істинну людину... А це те ж саме й є життя вічне. Пізнавши його, вмиє перетворимось у нього і все наше мертве буде поглинуте життям його" [7, 111]. Вічність присутня тут і зараз, всередині того, що ми вважаємо за тимчасове. Вічне присутнє в самому минушому. По-своєму про це ж говорить Леся Українка. У драматичному діалозі "Айша й Мохаммед" пророк згадує свою померлу дружину Хадіджу: "...в ній щось було... щось вічне, Айшо, / Мені здається, що воно живе, / ...і всі мої слова та й душу чує" [10, 183]. Справжня любов не вмирає, вона – вічна. Це універсальна енергія життя, що надихає людину на творчість, робить її кращою. Любов завжди є творчістю нового життя, проривом до безсмертя. Людина, яка вміщує у своєму серці таке почуття, не може вмерти, вона продовжує жити у вічності, у серці іншої люблячої людини так, як кохана дружина Мохаммеда.

У духовному переживанні людини минує та вічне виступають в єдності – як відчуття того, що життя не вічне, і, разом з тим, віри в його абсолютний сенс та призначення. Розуміння того, що все може закінчитись будь-якої наступної хвилини, наповнює екзистенційним сенсом переживання кожну мить людського життя. За М. Бердяєвим, можливість "переживання божественної повноти миті є найбільшою мрією людини і найбільшим її досягненням" [2, 236]. Пригадаймо "carpe diem" ("лови мить") Горація. Лише деякі геніальні особистості здатні подолати "хворобу часу". Такий прорив у вічність для людини можливий у творчому акті, якщо вона зуміє побачити божественне ціле в найменшій часточці життя. Це вдається небагатьом. На нашу думку, такі "прориви у вічне" властиві поетичному генію Т. Шевченка. Згадаємо хоча б "Садок вишневий коло хати": час у цій поезії не існує, він ніби якимось дивним чином відключений. Завдяки дару поета побачити момент життя цілісно, у всій повноті й гармонії, здається, що дія відбувається зараз, тепер, але, разом з тим, триває завжди, вічно.

Момент часу може тривати вічність, не тільки тоді, коли він сповнений гармонією любові чи творчості, а й тоді, коли він несе страждання. Про це слова Одержимої з однойменної поеми Лесі Українки: "Хіба минає все минуле? / Він пережив три вічності в три ночі" [9, 287].

Істинне життя лише те, в якому є прагнення реалізації вічного. За С. К'єркегором, "людина – це синтез минушого й вічного" [6, 181], тому "життя, яке існує в часі і належить тільки часовому, несправжнє" [6, 182]. Істинним його робить творчість, яка завжди є способом долучитися до вічних цінностей: добра, істини, любові, краси. Творчість – це намагання людини позбутися влади часу, піднятися до гори, до вічності. Леся Українка говорить про цю можливість устами Антея з поетичної драми "Оргія": "Не раз, хто забувається про завтра, той має вічність" [11, 418]. Річард, митець-скульптор із драматичної поеми Лесі Українки "У пущі", словами біблійної притчі протиставляє творчість як таку, що входить у царину вічного, і слідування потребам буденності як суєту, минуще: "Марта дбала про потреби часу, / Марія ж прагнула того, що вічне" [10, 456]. У творчості відбувається внутрішнє визволення людини, її втеча від буденності, від усього минушого. М. Бердяєв називав творчий акт "трансцедуванням, виходом за межу іманентної дійсності, проривом свободи через необхідність" [3, 219]. Творчий акт, вважає філософ, "відбувається поза часом. У часі лише продукти творчості, лише об'єктивація. Продукти творчості не можуть задовольняти творця. Але пережитий творчий екстаз, піднесення, яке перемагає відмінності між суб'єктом і об'єктом, переходить у вічність" [3, 223]. Потенційно творчістю в ширшому сенсі може бути саме життя, якщо його метою є творення добра, пошук істини, любов до людей. Людина, яка пам'ятає про унікальність кожної миті життя, яка прагне до вічних цінностей, до внесення їх у своє життя, у своє серце, наближується до вічного і стає вільною. "Раз добром нагріте серце / Вік не прохолоне" [14, 235], – так про це сказано у Т. Шевченка. З ним перегукується Леся Українка: "Я буду вічно жити! / Я в серці маю те, що не вмирає" [11, 155]. Варто звернути увагу на те, що обоє митців, подібно до українського філософа Памфіла Юркевича, бачать саме серце осередком духовного життя людини.

Т. Шевченко й Леся Українка всією своєю творчістю прагнуть відкрити у тимчасовому вічний зміст. Кожен із них знаходить свої відповіді на засадниче питання співвідношення минушого й вічного у житті. І хоча уявлення про ці концепти реалізуються в творчості кожного з митців по-різному, але є в них і деякі спільні моменти. Зокрема, вічне в інтерпретації обох митців – це життя природи, її одвічний коловорот, у якому немає ані початку, ані кінця; в якому все минуще є разом з тим вічним; це вічні цінності: любов, добро,

істина, краса, які реалізуються в сьогоденні й цим прилучають його до вічності; вічністю може виявитись одна мить життя, якщо вона сповнена стражданням за весь світ, або, навпаки, пережита як Божественне одкровення, наповнена гармонією, любов'ю до життя і людей. Вічним в інтерпретації Т. Шевченка й Лесі Українки може бути й життя після смерті, й, навпаки, безсмертне життя може виявитись довічним прокляттям. Спільним для обох поетів є те, що в самій людині, у невичерпній природі її духовності, вони помічають ознаки вічного, що втілюється у творчості, в любові, у творенні добра й краси, у пошуках істини.

1. *Августин Аврелий*. Исповедь. – М., 1992.
2. *Бердяев Н.* Мир объектов // Мир философии: В 2 т. – М., 1991.
3. *Бердяев Н.* Самопознание. – М., 1991.
4. *Бердяев Н. А.* Время и вечность // На переломе. Философские дискуссии 20-х годов. – М., 1990.
5. *Элиаде М.* Миф о вечном возвращении. – Санкт-Петербург, 1998.
6. *Кьеркегор С.* Страх и трепет. – М., 1993.
7. *Сковорода Г.* Пізнай в собі людину. – Львів, 1995.
8. *Теми і мотиви поезії Т. Шевченка.* – К., 2008.
9. *Українка Леся.* Твори в чотирьох томах. – Т. 1. – К., 1982.
10. *Українка Леся.* Твори в чотирьох томах. – Т. 2. – К., 1982.
11. *Українка Леся.* Твори в чотирьох томах. – Т. 3. – К., 1982.
12. *Франк С. Л.* Предмет знания об основах и пределах отвлеченного знания. Душа человека: опыт введения в философскую психологию. – Санкт-Петербург, 1995.
13. *Франк С. Л.* Смысл жизни // Вопросы философии. – 1990. – № 6.
14. *Шевченко Т. Г.* Твори в п'яти томах. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1978.
15. *Шевченко Т. Г.* Твори в п'яти томах. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1978.